

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
ДЕРЖАВНОГО
ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

Випуск 31

Львів 2015

УДК 57+58+591.5+502.7:069

Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2015. – Вип. 31. – 190 с.

До 31-го випуску увійшли статті з музеології, екології, зоології, ботаніки, а також інформація про музейні проекти і діяльність музею у поточному році.

Для екологів, ботаніків, зоологів, палеонтологів, працівників природничих музеїв, заповідників, національних парків та інших природоохоронних установ.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Чернобай Ю.М. д-р біол. наук, проф. (*головний редактор*); Берко Й.М. д-р біол. наук, проф.; Бокотей А.А. канд. біол. наук, с.н.с.; Волгін С.О. д-р біол. наук, проф.; Дригант Д.М. д-р г.-м. наук, с.н.с.; Капрусь І.Я. д-р біол. наук, с.н.с.; Климишин О.С. д-р біол. наук, с.н.с. (*науковий редактор*); Малиновський А.К. д-р с.-г. наук; Орлов О.Л. канд. біол. наук (*відповідальний секретар*); Тасенкевич Л.О. д-р біол. наук, проф.; Третяк П.Р. д-р біол. наук, проф.; Царик Й.В. д-р біол. наук, проф.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Чернобай Ю.Н. (*главный редактор*), Берко И.Н., Бокотей А.А., Волгин С.А., Дригант Д.М., Капрусь И.Я., Климишин А.С. (*научный редактор*), Малиновский А.К., Орлов О.Л. (*ответственный секретарь*), Тасенкевич Л.А., Третяк П.Р., Царик И.В.

EDITORIAL BOARD

Chernobay Y.M. (*Editor-in-Chief*), Berko I.M., Bokotey A.A., Volgin S.O., Drygant D.M., Kaprus I.Y., Klymyshyn O.S. (*Scientific Editor*), Malynovsky A.K., Orlov O.L. (*Managing Editor*), Tassenkevich L.O., Tretjak P.R., Tsaryk I.V.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Державного природознавчого музею*

ISSN 2224-025X

© Наукові записки ДПМ, 2015

УДК 069.6:504

Климишин О.С., Дяків Х.І., Позинич І.С.

ОСВІТНІ АСПЕКТИ ПРИРОДНИЧОМУЗЕЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розглянуто різні форми діалогу природничих музеїв з аудиторією та проаналізовано перші здобутки Державного природознавчого музею НАН України у цій царині внаслідок активізації його освітньо-виховної діяльності, що пов'язано із завершенням тривалого капітального ремонту і поступовою інтеграцією музею в життя громади.

Ключові слова: природничий музей, музейна комунікація, музейна освіта, музейна педагогіка, музейна психологія, музестерапія, освітні проекти.

Внаслідок активного розвитку теорії музейної комунікації, що спостерігається, починаючи з 1980-х років, у взаєминах між музеями і суспільством поступово сформувався новий підхід, за яким музейний відвідувач стає центральним об'єктом уваги і розглядається в якості повноправного учасника процесу комунікації, а не пасивного отримувача знань і вражень, як це було в рамках традиційного підходу. У свою чергу зорієнтованість на аудиторію вимагає глибокого розуміння відвідувачів і потенційних відвідувачів та поваги до їхньої мотивації, очікувань і потреб. Саме це спричинило розвиток нових наукових напрямів – музейної педагогіки, музейної психології і музейної соціології.

Освітні аспекти музейної комунікації як форми діалогу музеїв з аудиторією вивчає **музейна педагогіка**. Вона є інтеграційною науковою дисципліною, яка забезпечує теоретичне обґрунтування використання музейних колекцій і банку даних музейної інформації з просвітницькими і виховними цілями. Одним з основних завдань музейної педагогіки, як зазначає Т.Ю. Юренєва [2], є навчати відвідувачів володіти "мовою експонатів", за допомогою яких музейники-експозиціонери вибудовують невербальні "просторові висловлювання". За визначенням Б. Льоча [3], музей – це форма мистецтва, яка дає свої висловлювання щодо виставлених предметів у відповідній атмосфері приміщень, а зміст цих висловлювань перебуває в емоційній узгодженості з відвідувачами. У цьому процесі допомога має надходити також і від музейних психологів і соціологів, які забезпечують "зворотний зв'язок" шляхом корегування перебігу побудови експозиції і її сприйняття. При цьому звичайно необхідно враховувати, що сприйняття експозиції значною мірою залежить від індивідуальних особливостей відвідувача, оскільки як експозиційний образ, так і ідеї, втілені в ній за допомогою музеалій, завжди сприймаються через призму внутрішнього світу особистості.

Сучасні дослідження в музейній педагогіці стосуються специфіки музейної освіти, інтеграції музею в систему освітніх закладів, музейної аудиторії, модернізації освітньо-виховної діяльності в умовах розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій, використання нових освітніх

технологій і форм, заснованих на ставленні до відвідувача як до активного учасника музейної комунікації.

Важливо зазначити, що природничомузейна освітня діяльність не підміняє і не дублює навчальні завдання, які вирішують школи, ліцеї, гімназії або вищі навчальні заклади, а є цінним доповненням до навчання. Музеї лише створюють умови для комунікації, навчальну атмосферу для сприйняття додаткової інформації відвідувачами, яка може закріплювати отримані ними раніше знання.

Увагу потрібно приділяти і дошкільцям, і школярам, і студентам, і сімейним групам, і туристам і всім іншим, хто приходить до музею. Їхні різні інтереси повинні враховуватися і знаходитися в рівновазі. У рамках музейної педагогіки у природничих музеях відбувається активний процес накопичення досвіду екологічної просвіти, виховання, еколого-етичного вдосконалення й освіти.

Місія, яку визначив для себе Державний природознавчий музей НАН України "створювати і поширювати наукові знання, необхідні для гармонізації взаємозв'язку природи і людини" [1], повністю відповідає одному з найважливіших напрямів освітньо-виховної музейної роботи – не тільки зберігати пам'ять про предмети, об'єкти і явища, зафіксовані в музейних колекціях і експозиції, але й інтерпретувати природно-історичну спадщину теперішньому і наступним поколінням.

Освітньо-виховна функція природничих музеїв полягає у формуванні знань, екологічному, природоохоронному й естетичному вихованні населення в процесі експонування натуралій, а також використанні інших внутрішньо- і позамузейних форм освітньо-виховної роботи [4]. Запропонувати освітній досвід (Educational experience) є ключовою метою в обслуговуванні відвідувачів [8]. Музеї, особливо природничі і наукові, мають бути інформативними і тим місцем, де можна навчатися впродовж всього життя [7].

Цілком зрозуміло, що характер реалізації освітньо-виховної функції значною мірою залежить від типу природничих музеїв. Так, у діяльності науково-освітніх (масових, або публічних) природничих музеїв, які призначені для широких мас населення, домінуючою компонентою є власне експозиційна і просвітницька робота (наприклад, музеї природи установ природно-заповідного фонду, відділи природи краєзнавчих музеїв і т. п.). Музейна експозиція і музейна виставка визначаються як специфічна форма публікації результатів наукового дослідження, за якою в подальшому будеться вся науково-освітня, просвітницька і виховна робота музею. Цей напрям роботи у природничих музеях сьогодні потребує особливої уваги, оскільки від максимального удосконалення всіх форм науково-освітньої роботи залежить у кінцевому результаті успіх екологічного виховання широких мас населення.

Науково-дослідні, або академічні природничі музеї, призначені для спеціалістів. Вони мають вузько спеціалізований характер і створюються при академіях наук та науково-дослідних інститутах як своєрідні наукові лабораторії. В таких музеях експозиційна і науково-освітня робота займають підпорядковане положення відносно науково-дослідної роботи, як основного виду їхньої діяльності.

Особливою специфічністю своєї діяльності відрізняються природничі музеї навчальних закладів, які головним чином призначені для учнів та студентів. Вони створюються при школах, середніх спеціальних і вищих навчальних закладах з освітньою метою і переважно є закритими або обмеженими у доступі для вільного відвідування. До такого типу музеїв належать, наприклад, Музей природи Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна і Зоологічні музеї Львівського національного університету ім. І. Франка, Київського національного університету ім. Т. Шевченка та низка інших.

Реалізація освітньо-виховної функції природничих музеїв тісно пов'язана з їхньою комунікаційною діяльністю як процесом передавання і усвідомлення інформації, що відбувається між музеєм і суспільством. Музейна комунікація має певні особливості, що відрізняє її від усіх інших видів поширення знань, а специфіка комунікаційної діяльності природничих музеїв пов'язана з використанням у цьому процесі природних об'єктів і природничої інформації. Основними завданнями природничомузейної комунікації, вираженій переважно у музейному експонуванні та інтерпретації, є поширення знань про природно-історичну спадщину, формування екологічного світогляду населення та надання інформаційних послуг спеціалізованій аудиторії.

Музейна психологія досліджує сприйняття музею його аудиторією. Ця галузь знань застосовує як власні психологічні, так і соціологічні методики досліджень. Найважливішими проблемами музейної психології є функціонування механізмів трансляції соціальної пам'яті в музеї, сприйняття музейної експозиції і розуміння мови музею в процесі музейної комунікації, пошук нових форм і методів спілкування з музейною аудиторією.

Останнім часом у зв'язку з різким збуренням внутрішньополітичної обстановки в Україні відмічається явна тенденція до зростання психічних і неврологічних розладів у дітей і підлітків. У першу чергу це стосується вимушено переміщених осіб внаслідок подій на сході України і в Криму і особливо тих дітей, які втратили своїх рідних і близьких. Очевидно, що ті зміни, які відбуваються в нашому суспільстві, приводять до загострення соціально-стресової ситуації і росту емоційного напруження, на ґрунті якого і збільшується нервово-психічна захворюваність дитячого населення. Зважаючи на це особливої актуальності набуває використання в лікуванні цих дітей різних методів психотерапії, одним з яких є музестерапія.

Музестерапію можна визначити як своєрідний метод терапії за допомогою природних об'єктів – натуралій у поєднанні зі специфічними методиками музейної психології, ефективність якої в контексті лікування полягає у впливі на емоційну сферу людини. В роботі з дітьми застосовуються такі методики як арттерапія, ігрова терапія, аудіотерапія, казкотерапія, які в сукупності представляють собою інтегруючий адаптивний механізм, що дозволяє дитині активно пристосовуватися до оточуючого середовища і сприяє її реабілітації та психічному і духовному розвитку.

Ми звертаємося до творчих форм і методів роботи, бо саме інтерактивні елементи експозиції та інших форм природничомузейної комунікації дозволяють взаємодіяти з

дитиною на символічному рівні, надає можливість зрозуміти його приховані почуття і переживання. Дітям пропонується розмова особливою мовою музеїв, яка тут стає засобом взаємодії, комунікації в більшій мірі, ніж вербальне спілкування. Так, виготовлення писанок, малювання атрактивних музейних експонатів птахів у супроводі аудіозаписів їхніх голосів дозволяє виявляти, усвідомлювати, а також виражати різні позитивні емоційні стани (захоплення, радість, втіха тощо). Відбувається емоційне перемикавання з негативних спогадів і переживань, внаслідок чого знімається напруженість психотравмуючої ситуації і зникнення хворобливої симптоматики.

Заняття з дітьми і підлітками відбуваються на виставках, стаціонарній експозиції, музейному подвір'ї або в спеціально відведених приміщеннях. Саме природничий музей, завдяки своїй неповторній атмосфері, не тільки сприяє пізнанню природної спадщини, але й збагачує дітей досвідом чуттєвого сприйняття довкілля, допомагає їх інтелектуальному і творчому розвитку, виховує усвідомлення власної ролі у справі збереження біорізноманіття та й навколишнього природного середовища загалом.

Терапевтична ефективність природничомузейної комунікації посилюється завдяки спільній груповій діяльності дітей і підлітків з різним ступенем нервово-психічної травми. На перший план висувається віра в творчу основу людини, мобілізацію притаманного кожній дитині дару самовираження, який сам по собі має цілющу дію.

Таким чином, застосування природничомузейної комунікації у лікуванні дітей і підлітків можна розглядати і як незалежний терапевтичний прийом, і як допоміжний засіб для традиційних підходів у випадках, коли ми стикаємося з необхідністю корекції психоемоційного стану. Ми вважаємо, що музестерапія є одним з найефективніших і перспективних методів комунікації з таким контингентом дітей, який дозволяє не лише позбавлятися хворобливої симптоматики, а й допомагає дитині успішно адаптуватися до оточуючого середовища. Для природничих музеїв – це новий і вельми перспективний напрям їхньої діяльності.

У Державному природознавчому музеї розпочато роботу над освітнім проектом для дітей з вадами зору "Природа на дотик", основною метою якого є ознайомлення таких дітей з натуральними об'єктами рослинного і тваринного світу. У програмі проекту, що розроблений у співпраці з тифлопедагогами Львівської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату №100, передбачені групові заняття (по 6-8 дітей) з використанням музейних матеріалів.

До базових форм освітньо-виховної діяльності належать екскурсія, лекція, консультація; в сучасній музейній практиці активно використовують також наукові читання (конференції, сесії, засідання), клубна робота (гуртки, студії), конкурси (олімпіади, вікторини, квести), концерти (літературні вечори, театралізовані вистави), музейні свята, музейні акції тощо. Їх синтез і з'єднання з формами, запозиченими з інших практик, стають основою для появи нових форм (екскурсія-урок, театралізована екскурсія, музестерапевтичне заняття), що стимулює інтеграцію музею в місцеву громаду.

Так в музеї започатковано проект під назвою "Наукове горище", де останнє розглядається як простір для неформальної освіти. Тут проводяться різні наукові і науково-популярні лекції, тематичні зустрічі. Учні і студенти можуть почерпнути додаткові знання до своєї освітньої програми, а дорослі відшукати відповіді на свої запитання щодо пояснення процесів, які відбуваються навколо нас. Наразі частина лекцій переводиться в он-лайн формат, що є першим кроком в Україні до неформальної он-лайн освіти при музеї [5]. Відмінність проекту "Наукове горище" від повноцінних MOOC (Mass Open Online Course), які дістали розповсюдження в США (наприклад, у Смітсонівському природничому музеї, в Американському музеї природничої історії у Нью-Йорку та ін.), полягає у відсутності поки що системи зворотного зв'язку між музеєм і слухачами та оцінювання їх знань [6].

Поступово стає традицією проведення тематичного конкурсу реферативних і науково-дослідницьких робіт "Проблеми природокористування в контексті сталого розвитку" для учнів 9-11 класів. Для старшокласників, які стають переможцями і призерами учнівських олімпіад з біології та екології і високо умотивовані до поглибленого вивчення біологічних дисциплін, спільно з львівським Навчально-методичним центром освіти започатковано музейний проект "Плекаймо обдарованість". Основна мета проекту:

- створення сприятливих умов для отримання додаткових знань у природознавчому музеї;
- популяризація науки про природу;
- збільшення аудиторії музею;
- проведення тематичних навчань, лекцій, презентацій;
- проведення тематичних екскурсій-уроків з поглибленого курсу шкільної програми;
- залучення до участі у наукових читаннях, колоквиумах учителів біології регіону;
- напрацювання ефективних методик співпраці "музей – школа";
- організація роботи Науково-методичної ради при Державному природознавчому музеї.

В рамках цього проекту з учнями проводяться тематичні зустрічі: "Відкриті кордони для міграції ведмедів в Українських та Румунських Карпатах"; "Як допомогти птахам взимку?"; "Що ви знаєте про ґрунти?"; "Що ховає черепашка?"; "Світ мохів: рослини-екстремали"; "Цікава біологія"; "Мурашині леви і золотоочки: хто вони?"; "Подорож на вулкан: геологія, рослинний і тваринний світ острова Тенеріфе (Канари)". Усі лекції науковців музею супроводжуються мультимедійними презентаціями, наочним матеріалом та динамічним діалогом, що дає змогу встановити тісний контакт між науковцями музею та учнями. Така атмосфера є важливою для формування майбутнього світогляду та позитивної ролі природознавчого музею у житті сучасної молоді.

Щорічно до Міжнародного дня музеїв та Європейської ночі музеїв, окрім безкоштовних відвідин музею та екскурсій, проводяться акції для залучення різних аудиторій.

У 2013 році в Міжнародний день музеїв маленькі відвідувачі долучилися до створення зображення мамонта з природних матеріалів. Хто ж прийшов пізніше, мав унікальну можливість сфотографуватися з новим експонатом музею – "Старунським мамонтом", створеним дітьми. Ця подія мала особливе значення, оскільки залучила до музею людей всіх вікових категорій. У 2014 році для дітей проведено акцію «Кольоровий світ», де діти вчилися малювати тварин і заодно дізнавалися про їхні пристосування до життя в різних середовищах. Для молодих осіб та активних дорослих проведено пізнавальні міждисциплінарні події. До Міжнародного дня музеїв та Європейської ночі музеїв «День і Ніч-2014 в музеї» (програма також містила заняття для сімей з дітьми) музей відвідало понад 5 тис. осіб, що вдвічі перевищує минулорічні показники. У 2015 році музей запропонував дітям заквітчати дерева в дворику, виготовляючи і розмальовуючи квітки на майстер-класі, і переглянути українські мультики з пізнавальними вставками про рослини нашої місцевості, що стали героями цих мультфільмів.

У 2013 році був організований квест, де діти зуміли об'єднатися у команду і докласти максимальних зусиль, щоб команда пройшла всі завдання і розгадала, де захований приз. Завдання мали науково-природничий характер і показали дітям, що таке наука, якою вона може бути захопливою, що мало на меті заохотити їх до подальшого пізнання.

Акції та різноманітні події в музеях, особливо дитячі, збільшують його аудиторію, оскільки основною за кількістю віковою групою відвідувачів будь-якого природничого музею переважно є діти та учні шкільного віку. Однією з форм взаємодії між дітьми та музеями є проведення різноманітних дитячих акцій, в яких діти є героями історії, казки, легенди, розповіді.

Вже традиційною стала акція "Пташина писанка", що відбувається кожного року напередодні Великодня. Основна аудиторія, на яку розрахована акція – діти 2-13 років. Ідея акції полягає в тому, що діти розмальовують білі курячі яйця в кольори та візерунки, які властиві яйцям птахів у природі. Діти відчують себе добрими героями і допомагають птахам відновити втрачені візерунки яєць, що прописано спеціально створеною казкою. Впродовж акції волонтери допомагають дітям більше дізнатися про пернатих, що живуть біля нас – як вони виглядають і як співають, для чого їм гнізда. За 6 годин тривалості акції одного вихідного дня її відвідує близько 500-600 дітей.

Новою формою популяризації природничих знань та привернення уваги до досліджень, які проводяться в музеї, стають он-лайн акції на сторінках у соціальних мережах, перша з яких "Музей за лаштунками" була проведена восени 2014 року. Окрім того, ведеться постійна просвітницька робота на сторінці Facebook. Кожного місяця публікується по 15-20 постів та статей, різних за обсягом на природничу тематику. Одним з основних принципів ведення просвітницької діяльності через Інтернет ресурси є доступність, простота, ілюстративність і одночасно науковість викладення матеріалу, що популяризує природничу науку.

Для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку цікавою формою навчання є пізнавальні тематичні заняття, розраховані на групи до 20 осіб. В часі осінніх канікул на інтерактивному занятті "Як формуються скам'янілості?" діти на наочних матеріалах в ігровій формі знайомилися з основними палеонтологічними поняттями і дізнавалися, що таке скам'янілості, як вони утворюються і які таємниці природи можуть розкрити, й пробували змоделювати процес скам'яніння. А на майстер-класі з ПЕТ-арту "Відкритий океан", що проводився в рамках виставки «Нічого не вирішено» і у співпраці з Goethe-Institut в Україні, діти могли подивитися пізнавальний фільм про мешканців океану і власноруч виготовити собі макет медузи.

Завдяки освітньо-виховній діяльності природничих музеїв і, в першу чергу, шляхом використання їх основної комунікаційної форми – інтерпретувального експонування автентичних пам'яток природи, досягається головна мета природничомузейної комунікації, а саме формується екологічний світогляд населення, розуміння відповідальності у кожного індивідуума за стан гармонійної взаємодії людини з природою. Музей, маючи свою етику і естетику, прищеплює відвідувачам і свої норми поведінки, що є одним із аспектів педагогічного напрямку його збалансованого розвитку, який базується на законах педагогіки і психології. На базі тимчасових виставок та з допомогою науковців музею вчителі біології, хімії та навіть інформатики проводять тематичні уроки. Відкриття такої можливості для шкіл є дуже важливою, оскільки проведення таких уроків в музеї стало невід'ємною частиною шкільних програм.

Спілкування відвідувачів з автентичними натураліями крім пізнавального має ще й розважальне або рекреаційне значення. Музей звертається не лише до свідомості, але й до почуттів, уяви, внутрішнього світу відвідувача. Саме емоційне сприйняття експозиції спонукає до повторних відвідань музею.

За час проведення освітніх акцій у музеї для різних вікових категорій дітей став очевидним значний попит у музейній комунікації на неформальну природничу освіту. Важливо й надалі підтримувати традицію започаткованих форм роботи і вводити нові, оскільки формування еколого-етичних цінностей з раннього віку сприяє гармонізації взаємозв'язку людини і природи та зменшення негативного впливу на довкілля.

1. Чернобай Ю.М., Бриндза В.О. Проект стратегії збалансованого розвитку музею // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2014. – Вип. 31. – С. 3-22.
2. Юрєнева Т.Ю. Музееведение: [учеб. для высш. школы]. – М.: Академ. Проект, 2003. – 560 с.
3. Льоч Б. Мова музеїв // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2006. – Вип. 22. – С. 5-10.
4. Климишин О.С. Сучасні проблеми природничої музеології // Наук. зап. Держ. природозн. музею НАН України. – Львів, 2010. – Вип. 26. – С. 3-14.
5. Позинич І.С., Дяків Х.І. Роль та значення природничого музею у формуванні екологічної свідомості дітей // Наук. зап. Держ. природозн. музею. – Львів, 2014. – Вип. 30. – С. 215-216.

6. Червоний Є.В. Сучасні концептуальні тренди розвитку музеїв // Наук. зап. Держ. природозн. музею НАН України. – Львів, 2014. – Вип. 30. – С. 31-40.
7. Chen H.C., Ho C.K., Ho M.C. A new communication model in the natural history museum / INTERCOM. Conference paper. – 2006. – 18 p.
8. Walzl C. Museums for visitors: Audience development – a crucial role for successful museum management strategies / INTERCOM. Conference paper. – 2006. – 7 p.

Державний природознавчий музей НАН України, Львів

e-mail: Khdyakiv@gmail.com; trilobit6@gmail.com; pozychka@gmail.com

Климишин А.С., Дяків Х.И., Позинич И.С.

Образовательные аспекты коммуникации естественнонаучных музеев

Рассмотрены различные формы диалога естественнонаучных музеев с аудиторией и проанализированы первые достижения Государственного природоведческого музея НАН Украины в этой области в результате активизации его образовательно-воспитательной деятельности, что связано с завершением длительного капитального ремонта и постепенной интеграцией музея в жизнь общины.

Ключевые слова: *естественнонаучный музей, музейная коммуникация, музейная аудитория, музейное образование, музейная педагогика, музейная психология, музетерапия, образовательные проекты.*

Klymyshyn O., Diakiv Kh., Pozynych I.

Educational aspects of the communication of natural-historical museums

Various forms of dialogue with the audience natural-historical museums and analyzed the achievements of the first State Natural History Museum of Ukraine in this area due to its activation of educational activity, which is associated with the end of a long overhaul and gradual integration of the museum in the community.

Keywords: *natural-historical museum, museum communication, museum audience, museum education, museum pedagogy, museum psychology, museum therapy, educational projects.*

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Випуск 31

Научные записки Государственного природоведческого музея
Proceedings of the State Natural History Museum

Українською, російською та англійською мовами

Головний редактор Ю.М. Чернобай

Комп'ютерний дизайн і верстка О.С. Климишин, Т.М. Щербаченко

Технічний редактор О.С. Климишин

Адреса редакції:
79008 Львів, вул. Театральна, 18
Державний природознавчий музей НАН України
телефон / факс: (032) 235-69-17
e-mail: editorship@smnh.org
<http://science.smnh.org>

Формат 70x100/16. Обл.-вид. арк. 18,8. Наклад 150 прим.

Виготовлення оригінал-макета і друк здійснено в Лабораторії природничої музеології та видавництва Державного природознавчого музею НАН України